

**XO'JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLARDA ASOSIY VOSITALAR
XAMDA NOMODDIY AKTIVLAR XISOBI VA UNI OCHIB BERISH BHXS
MISOLIDA**

Ibragimov Baxrom Baxodirovich

Abu Rayxon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Biznes va boshqaruv kafedrası v/b dotsenti

Annotatsiya: Maqolada tijorat banklarida buxgalteriya xisobi va hisobotida, Asosiy vositalar hisobi va nomoddiy aktivlar xisobi, uni ochibberishning BHXS misolida, bunda asosan hisobotni ishlab chiqishga asos bo'luvchi asosiy xujjatlar haqida ham ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: amortizatsiya, aktiv, boshlang'ich qiymati, asosiy vositalar, momodiy aktiv.

Аннотация: В статье представлена информация по бухгалтерскому учету и отчетности в коммерческих банках, учету основных средств и учету нематериальных активов, ее раскрытию на примере МСФО, а также представлена информация об основных документах, которые составляют основу для разработки отчета.

Ключевые слова: амортизация, актив, первоначальная стоимость, основные средства, материальные активы.

Amortizatsiya bu aktivning amortizatsiya qilinadigan qiymatini uning ishlash muddati davomida muntazam ravishda taqsimlash. Amortizatsiya qilingan xarajat bu aktivning boshlang'ich qiymati yoki tugatish qiymatidan kam bo'lgan asl qiymati o'rniga qayd etilgan boshqa miqdor. Aktivning tugatish qiymati bu tashkilot hozirda aktivni sotishdan oladigan taxmin qilingan summa, agar aktiv allaqachon kutish mumkin bo'lgan yoshga va holatga etgan bo'lsa, uni tasarruf etishning taxminiy xarajatlaridan kamroq uning ishlash muddati tugashi. Xizmat muddati bu tashkilot aktivdan foydalanishni kutayotgan vaqtdayoki kompaniya aktivdan foydalanishdan olishni kutayotgan ishlab chiqarish birliklari yoki shunga o'xshash birliklar soni.

Amortizatsiya usullari to'g'ri chiziqli hisoblash tugatish xizmatini o'zgartirmasdan aktivning foydali muddati davomida doimiy amortizatsiya miqdorini hisoblash kamaytirilgan balansdan foydalanish muddati davomida amortizatsiya miqdorini kamaytirish aktivdan maqsadli foydalanish yoki mo'ljallangan faoliyat asosida amortizatsiya miqdorini hisoblash¹.

Aktivning eskirishi aktiv foydalanish uchun mavjud bo'lganda boshlanadi, ya'ni aktivning joylashgan joyi va holati uni kompaniyaning niyatiga muvofiq foydalanishni

¹ Yuldashevna, R. U. (2022). Monitoring of Credit Risks as Financial Resources In Commercial Banks. International journal of trends in business administration, 12(1)

ta'minlaydi. Aktivning amortizatsiyasi uning tan olinishi tugashi bilan to'xtaydi. Agar asosiy vositalar obyekti ishlamay qolsa yoki keyinchalik sotilishi sababli, ishdan chiqsa, amortizatsiya to'xtamaydi.

Har bir davr uchun amortizatsiya to'lovlari, agar ular boshqa aktivning balans qiymatiga kiritilmagan bo'lsa, davrning foydasi yoki zararida tan olinadi. Boshlang'ich qiymati obyektning umumiy qiymatiga nisbatan muhim bo'lgan asosiy vositalar obyektining har bir komponenti alohida amortizatsiya qilinadi. Asosiy vositalar obyekti qiymatining pasayishini aniqlash uchun 36-BHXS Aktivlarning qadrsizlanishi² qo'llaniladi. Asosiy vositalar qadrsizlanishi biror bir qiymatdagi asosiy vositani qadrsizlanishi nazardatutilgan tushuncha.

Asosiy vositalarni hisobi tijorat banklari misolida quyidagi standartlar asosida tartibga solinadi³. 16-BHXS (IAS) Asosiy vositalar; 36-BHXS Aktivlarning qadrsizlanishi;

Asosiy vosita bo'lishi uchun aktiv guruhning xizmat ko'rsatish, ijara va boshqaruv maqsadlarida foydalanishi va xizmat muddati bir yildan ortiq bo'lishi zarur. Aktivlarning hisobida quyidagi asosiy jixatlar mavjud; aktivning tan olinishi uning balans qiymatini aniqlanishi tan olish vaqti va keyingi xarajatlari amortizatsiya miqdorini aniqlash va uning kadsizlanishi zarari.

Asosiy vositalar quyidagi holatlarda aktiv sifatida aks etadi:

A) yuqori ehtimol bilan kelajakda iqtisodiy naf olib kelsa;

B) moddaning tannarxini ishonchli tarzda o'lchash imkoniyati bo'lsa.

Asosiy vositalar balansda tan olingandan so'ng quyidagicha aks ettirilib borilishi mumkin:

1)“Cost model”da boshlang'ich qiymat minus jamlangan eskirish minus qadrsizlanish;

2) qayta baholash modeli qayta baholash aktivning xaqiqiy bahosini aniqlash orqali amalga oshiriladi qayta baholash tashqi baholovchi kompaniya tomonidan amalga oshirilib u quyidagi talablarga mos kelishi shart.

Shu o'rinda “Cost model” jumlasiga sharx berib o'tamiz ya'ni “Cost model” o'zi nima?

“Cost model” “Xarajat modeli” degan ma'noni anglatadi. Nega xarajat modellari muxim? Xarajat modellari tijorat korxonalari uchun moliyaviy qarorlar qabul qilish va strategik rejalashtirishda muhim rol o'ynaydi. Xarajatlaringizni tushunib, Siz mahsulotlarning narxini belgilashingiz, samarasiz xududlarni aniqlashingiz, byudjetlar yaratishingiz va kelajakdagi xarajatlarni prognoz qilishingiz mumkin. Bu xarajatlarni

² Mamatqulov A.X. (2022). Paxtani qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish faoliyati bo'yicha xom ashyo va materiallar hisobini takomillashtirish. Scientific Journal of “International Finance & Accounting, Issue 6, December 2022

³ Rozmatova Umida Yuldashevna. (2023). IQTISODIYOTNI RIVOJLANISH ISTIQBOLLARIDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI . World Scientific Research Journal, 16(1), 20-22. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/2693>

nazorat qilish va resurslarni investitsiyalash bo'yicha asosli qarorlar qabul qilish orqali rentabelliknita'minlashga yordam beradi:

- a) halqaro qayta baholash bo'yicha sertifikatga egaligi;
- b) mustaqil baholovchining Guruxdan mustaqilligi obyektiv bo'lishi; (masalan imtiyozli krediti mavjud emasligi yaqin qarindoshi emasligi)
- s) tajribasi mavjudligi xisobga olinadi.

3. Tahlil va natijalar.

Qayta baholashda asosiy vositalarning qiymati ortganda amortizatsiya qismi to'g'rilanadi. Asosiy vositalarga eskirish O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga asosan belgilangan muddatlarda oshiriladi. Eskirish oylarga bo'lingan holda to'g'ri chiziqli usulda amalga oshiriladi.

Aktiv uchun foydalanish xizmati muddati 38-BHXS standarti talablari asosida belgilashi mumkin. Aktiv amortizatsiyasi, foydalanish muddatidan kelib chiqib, har oylik to'g'ri chiziqli usul asosida amalga oshiriladi. Nomoddiy aktivni qayta baholash. Aktiv tan olingandan so'ng qayta baholash mumkin bo'ladi. Agarda aktivning xaqiqiy qiymati balans qoldiq qiymatidan sezilarli farq qilsa, aktivning, qayta baholash zarur bo'ladi. Agar aktiv uchun faol bozor mavjud bo'lmaganligi tufayli aktivni qayta baholash imkoniyati bo'lmasa, aktiv

uning tannarxidan har qanday jamg'arilgan amortizatsiya va qadrsizlanish bo'yicha zararlarning chegirilgan qiymatida xisobga olinishi lozim. Aktivni bozor bahosi mavjud bo'lmasa, uning qadrsizlanishini 36-BHXS standarti asosida tekshirilishi zarur.

-tashkilotning o'zida yaratilgan gudvil.

-tashkilot o'zida yaratilgan gudvil aktiv sifatida tan olinmaydi.

Ba'zi hollarda kelgusi iqtisodiy nafni yaratish maqsadida sarflar amalga oshiriladi, lekin mazkur standartda belgilangan mezonlarga javob beradigan nomoddiy aktivni yaratilishiga olib kelmaydi. Bunday sarflar odatda tashkilot o'zida yaratilgan gudvilni shakllanishiga yordam sifatida qaraladi. Tashkilot o'zida yaratilgan gudvil aktiv sifatida tan olinmaydi, chunki u tashkilot tomonidan nazorat qilinadigan va boshlang'ich qiymati ishonchli baholanishi mumkin bo'lgan identifikatsiyalanadigan resurs hisoblanmaydi (ya'ni ajraladigan hisoblanmaydi va shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlardan kelib chiqmaydi). Tashkilotning haqqoniy qiymati bilan uning identifikatsiyalanadigan sof aktivlari balans qiymati o'rtasidagi farqlarni istalgan vaqtda tashkilotning haqqoniy qiymatiga ta'sir ko'rsatadigan omillar qatoriga kiritish mumkin. Biroq, bunday farqlar tashkilot tomonidan nazorat qilinadigan nomoddiy aktivning boshlang'ich qiymatini o'zida aks ettirmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Yuldashevna, R. U. (2022). Monitoring of Credit Risks as Financial Resources In Commercial Banks. International journal of trends in business administration, 12(1).
2. Rozmatova Umida Yuldashevna. (2024). NOMODDIY AKTIVLAR AUDITINI

TAKOMILLASHTIRISH. World Scientific Research Journal, 26(3), 177–184. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3261>

3. Rozmatova Umida Yuldashevna. (2023). IQTISODIYOTNI RIVOJLANISH ISTIQBOLLARIDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEKNOLOGIYALARINING AHAMIYATI . World Scientific Research Journal, 16(1),20–22.Retrievedfrom <http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/2693>

4. Mamatqulov A.X. (2022). Paxtani qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish faoliyati bo'yicha xom ashyo va materiallar hisobini takomillashtirish. Scientific Journal of “International Finance & Accounting, Issue 6, December 2022

5. Рахимов, М. Ю., & Рузмаматов, А. К. (2024). Янги лойиҳалар бошқарувидагииктисодий дастакларни такомиллаштириш. World scientific research journal, 23(2), 362-375.

6. Raximov, M. Y. (2015). Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. O ‘quv qo‘llanma. T.:“Iqtisod-moliya.

7. Klichev, B. (2024, февраль 23). Inson kapitalini rivojlantirishda ishchilar harakati tahlili. Ilm-fan taraqqiyotida mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirish va kambag'allikni qisqartirish, Farg'ona, O'zbekiston. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10901976>

8. Чориев И.Х. (2023). Молиявий ҳисоботлардаги хатоликларни аниқлашда таҳлилий амаллардан фойдаланишнинг услубий жиҳатлари. Scientific Journal of “International Finance & Accounting, Issue 1, February 2023..

9.Ergashev, F., & Ishturdiev, H. (2024). Kichik biznes subyektlarining innovatsion loyihalarni moliyalashtirish yo ‘llari. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 2(9).

10. Гайбуллаев, Р. М., & Иштурдиев, Х. (2023). Хўжалик юритиш субъектларида молиявий натижалар ҳисоби ва аудитини такомиллаштириш. *World of Science*, 6(4), 345-351.

11. Abdigapparovich, I. H., & Abdigapparovich, I. H. (2024). Mamlakatimizda xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobotlarni tuzish tartibi. *Journal of Innovations in Scientific and Educational Research*, 7(3), 189-196.

12. Xaitovich, Y. S., & Abdugapparovich, I. K. (2024). FERMER XO ‘JALIKLARIDA BUXGALTERIYA HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH. *AMERICAN JOURNAL OF BUSINESS MANAGEMENT*, 2(3), 36-44.

13. Abdigapparovich, I. X. (2024). Qishloq xo ‘jaligi mahsulotlarini tayyorlov va sotish xizmatlarini boshqarish. *Journal of innovations in scientific and educational research*, 7(2), 148-157.